

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОДОВОЛЬЧИХ РЕСУРСІВ

NATIONAL ACADEMY OF AGRICULTURAL SCIENCES OF UKRAINE
INSTITUTE OF FOOD RESOURCES

ПРОДОВОЛЬЧИ РЕСУРСИ
ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

FOOD RESOURCES
COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS

Том 10 (2022), № 18

Kyiv – 2022

Рекомендовано до друку Вченою радою

Інституту продовольчих ресурсів НААН 21 червня 2022 року (протокол № 4)

Редакційна колегія:

Сичевський Микола Петрович (головний редактор), д.е.н., професор, академік НААН, Інститут продовольчих ресурсів НААН

Баль-Прилипка Лариса Вацлавівна, д.т.н., професорка, Національний університет біоресурсів та природокористування України

Калетнік Григорій Миколайович, д.е.н., професор, академік НААН, Вінницький національний аграрний університет

Кваша Сергій Миколайович, д.е.н., професор, академік НААН, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Ковбаса Володимир Миколайович, д.т.н., професор, Національний університет харчових технологій

Лупенко Юрій Олексійович, д.е.н., професор, академік НААН, ННЦ «Інститут аграрної економіки НААН»

Поліщук Галина Євгенівна, д.т.н., професорка, Національний університет харчових технологій

Романчук Ірина Олегівна, к.т.н., с.н.с., Інститут продовольчих ресурсів НААН

Sabovics Martins, Dr.sc.ing, Латвійський університет сільського господарства

Сухенко Владислав Юрійович, д.т.н., професор, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Засновник: Інститут продовольчих ресурсів НААН.

Свідоцтво про державну реєстрацію – серія КВ №19800-9600Р від 29.03.2013.

Збірник внесено до категорії Б Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата з *технічних* та *економічних* наук (наказ МОН від 17.03.2020 № 409).

Продовольчі ресурси: зб. наук. пр. Ін-т прод. ресурсів НААН. К.: ТОВ «БАРМИ», Т. 10 (2022). № 18. 305 с.

Представлено публікації експериментальних, оглядових і методичних статей з питань наукового забезпечення розвитку харчової промисловості, біотехнології, зберігання та переробки продукції рослинництва і тваринництва, економіки агропромислового комплексу. Розглянуто актуальні теоретичні й практичні проблеми розвитку харчової промисловості України і перероблення сільськогосподарської сировини в умовах ринкових перетворень. Досліджено та узагальнено соціально-економічні, структурні, інноваційно-технологічні й екологічні аспекти діяльності харчової промисловості, її галузей і підгалузей в Україні та окремих регіонах. Запропоновано заходи щодо підвищення ефективності й конкурентоспроможності, вдосконалення науково-технічного і фінансового забезпечення розвитку харчової та переробної промисловості на вітчизняному й світовому ринках.

Для наукових працівників, спеціалістів, представників державних органів управління економікою.

Адреса редакційної колегії:

Інститут продовольчих ресурсів НААН

вул. Є.Сверстюка, 4-А, м. Київ, Україна, 02002

+38 (044) 517-17-16, iprinform@ukr.net

ISSN 2616-7204 print

ISSN 2616-809X online

© Інститут продовольчих ресурсів НААН, 2022

ЗМІСТ

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

- 1 EFFECT OF TECHNOLOGICAL PARAMETERS OF THE NEEDLE INJECTING UPON THE QUALITY OF THE PROCESSING OF RAW MEATS
[ВПЛИВ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ПАРАМЕТРІВ ГОЛКОВОГО ІН'ЄКТУВАННЯ НА ЯКІСТЬ ОБРОБКИ М'ЯСНОЇ СИРОВИНИ]
Sergii Verbytskyi 7
- 2 FERMENTATION PROCESS OF BEEF EFFECTED BY ITS PHYSICAL AND CHEMICAL TRAITS
[ВПЛИВ ФІЗИКО-ХІМІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ЯЛОВИЧНИНИ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЇЇ ФЕРМЕНТАЦІЇ]
Liubov Voitsekhivska, Olena Franko, Sergii Verbytskyi, Yurii Okhrimenko 19
- 3 ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ВЛАСТИВОСТЕЙ МОЛОЧНО-ЖИРОВИХ ЕМУЛЬСІЙ ДЛЯ ВИРОБНИЦТВА ВЕРШКОВИХ ПАСТ ІЗ ДОДАВАННЯМ СТАБІЛІЗУЮЧИХ СИСТЕМ
[PROPERTIES OF FORMATION OF PROPERTIES OF MILK-FAT EMULSIONS FOR PRODUCTION OF CREAM PASTES WITH ADDITION OF STABILIZING SYSTEMS]
Боднарчук О. В. 30
- 4 МОДИФІКУВАННЯ МІКРОЕЛЕМЕНТНОГО СКЛАДУ ГРИБІВ ШИЇТАКЕ (*LENTINUS EDODES*)
[MODIFICATION OF MICROELEMENT ELEMENTAL COMPOSITION OF SHIATAKE MUSHROOMS (*LENTINUS EDODES*)]
Веліканов О. О., Андрусишина І. М. 43
- 5 ОПТИМІЗАЦІЯ РЕОЛОГІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ СТРУКТУРИ ЙОГУРТА ІЗ ДОДАВАННЯМ ІЗОЛЯТУ БІЛКА НАСІННЯ КОНОПЛІ
[OPTIMIZATION OF RHEOLOGICAL INDICATORS OF YOGHURT STRUCTURE WITH ADDITION OF HEMP SEED PROTEIN ISOLATE]
Геліх А. О., Даниленко С. Г., Крижська Т. А., Семерня О. В. 51
- 6 ДОСЛІДЖЕННЯ ДИНАМІКИ АКТИВНОСТІ ФЕРМЕНТНОГО ПРЕПАРАТУ α -AMYLASE В ПРОЦЕСІ РОЗРІДЖЕННЯ
[RESEARCH OF ACTIVITY DYNAMICS OF ENZYME PREPARATION α -AMYLASE IN THE DILUTION PROCESS]
Данілова К. О., Олійнічук С. Т., Заварзіна О. С., Кузнєцова І. В., Грушецький Р. І., Гріненко І. Г. 61
- 7 РОЗРОБЛЕННЯ ТЕХНОЛОГІЇ НАПОЮ ПІДВИЩЕНОЇ БІОЛОГІЧНОЇ ЦІННОСТІ ЗІ ЗНИЖЕНОЮ КАЛОРІЙНІСТЮ
[DEVELOPMENT OF BEVERAGE TECHNOLOGY WITH INCREASED BIOLOGICAL VALUE AND REDUCED CALORIES]
Матко С. В., Мельник Л. М., Ткаченко С. В. 70

8	ВИКОРИСТАННЯ БУЗИНИ ЧОРНОЇ (<i>SAMBUCUS NIGRA</i>) В ХАРЧОВІЙ ГАЛУЗІ ТА ЛІКУВАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНИХ ЦІЛЯХ [<i>THE USE OF ELDERBERRY (SAMBUCUS NIGRA) IN THE FOOD INDUSTRY AND FOR THERAPEUTIC AND PROPHYLACTIC PURPOSES</i>] <i>Морозова Л. П.</i>	80
9	ЗБАГАЧЕННЯ СПЕЛЬТОВОГО ХЛІБА НЕНАСИЧЕНИМИ ЖИРНИМИ КИСЛОТАМИ [<i>ENRICHING BREAD WITH SPELT FLOUR BY UNSATURATED FATTY ACIDS</i>] <i>Науменко О. В., Полонська Т. А., Радзієвська І. Г., Богдан Г. С., Гетьман І. А., Бокова С. Л.</i>	90
10	РОЗРОБКА ТЕХНОЛОГІЇ СИРКОВИХ ПАСТ З ХАРЧОВИМИ ВОЛОКНАМИ [<i>DEVELOPMENT OF TECHNOLOGY OF COTTAGE CHEESE PASTES WITH DIETARY FIBER</i>] <i>Новгородська Н. В., Берник І. М.</i>	100
11	АМАРАНТ ТА ПРОДУКТИ ЙОГО ПЕРЕРОБКИ В ХЛІБОПЕЧЕННІ [<i>AMARANTH AND PROCESSING PRODUCTS OF IT IN BAKERY</i>] <i>Овсієнко С. М.</i>	109
12	ДОСЛІДЖЕННЯ ПОКАЗНИКІВ ЯКОСТІ ТА БЕЗПЕЧНОСТІ ПРОДУКТІВ З М'ЯСА ПТИЦІ ШЛЯХОМ СИСТЕМНОГО УПРАВЛІННЯ ТРОФОЛОГІЧНИМ ЛАНЦЮГОМ [<i>RESEARCH OF PRODUCT QUALITY AND SAFETY INDICATORS OF POULTRY MEAT BY SYSTEM TROPHOLOGICAL CHAIN MANAGEMENT</i>] <i>Поварова Н. М., Кіровіч Н. О.</i>	121
13	ОБГРУНТУВАННЯ СКЛАДУ СТАБІЛІЗАЦІЙНИХ СИСТЕМ ДЛЯ МОЛОЧНИХ ДЕСЕРТІВ З КОМБІНОВАНИМ СКЛАДОМ СИРОВИНИ [<i>A RATIONALE FOR STABILIZATION SYSTEMS FOR DAIRY DESSERTS WITH COMBINED RAW MATERIAL COMPOSITION</i>] <i>Рудакова Т. В., Мінорова А. В., Моїсєєва Л. О., Крушельницька Н. Л., Романчук І. О., Наріжний С. А.</i>	131
14	СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВИРОБНИЦТВА СИРУ ТВЕРДОГО ІЗ НИЗЬКОЮ ТЕМПЕРАТУРОЮ ДРУГОГО НАГРІВАННЯ [<i>MODERN TRENDS IN THE PRODUCTION OF HARD CHEESE WITH A LOW TEMPERATURE OF THE SECOND HEATING</i>] <i>Соломон А. М., Даниленко С. Г., Бондар М. М.</i>	142
15	ДОСЛІДЖЕННЯ ПОКАЗНИКІВ ЯКОСТІ КРОХМАЛЮ НАБУХАЮЧОГО [<i>STUDY OF QUALITY STANDARDS OF SWELLING STARCH</i>] <i>Хомічак Л. М., Кузнєцова І. В., Ярмолюк М. А., Бабко Д. Є., Гріненко І. Г., Грушецький Р. І.</i>	156

16	ЗАСТОСУВАННЯ АНТИСЕПТИКУ ДЛЯ ОБРОБЛЕННЯ ДИФУЗІЙНОГО СОКУ [APPLICATION OF ANTISEPTICS FOR DIFFUSION JUICE] <i>Хомічак Л. М., Кузнєцова І. В., Ткаченко С. В., Джозган О. І., Зайчук Л. П., Данілова К. О.</i>	163
17	БЕЗПЕЧНІСТЬ І ЯКІСТЬ СИРУ: <i>STAPHYLOCOCCUS AUREUS</i> [SAFETY AND QUALITY CHEESE: <i>STAPHYLOCOCCUS AUREUS</i>] <i>Шугай М. О.</i>	169
18	ВИРОБНИЦТВО АМАРАНТУ В УКРАЇНІ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ [AMARANTH PRODUCTION IN UKRAINE: STATE AND PROSPECTS] <i>Янюк Т. І., Грюнвальд Н. В.</i>	179

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

19	СУЧАСНІ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПРОГРЕСУ І СТАЛИЙ РОЗВИТОК ПРОДОВОЛЬЧОЇ СИСТЕМИ [MODERN MODELS OF SOCIO-ECONOMIC PROGRESS AND FOOD SYSTEM SUSTAINABLE DEVELOPMENT] <i>Сичевський М. П., Дейнеко Л. В., Кушніренко О. М., Вознесенська Н. С.</i>	193
20	ЦІНИ НА СОЦІАЛЬНО ЗНАЧУЩУ ХАРЧОВУ ПРОДУКЦІЮ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНИХ ВИКЛИКІВ [PRICES FOR SOCIALLY SIGNIFICANT FOOD PRODUCTS IN CONDITIONS OF EMERGENCY CHALLENGES] <i>Бокій О. В., Мороз М. А.</i>	207
21	ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ РИНКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ [ECONOMIC ESSENCE OF THE AGRICULTURAL PRODUCTION MARKET] <i>Івановський А. В.</i>	219
22	ОЦІНКА РЕГІОНАЛЬНОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ НА ЗАСАДАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ [ASSESSMENT OF REGIONAL FOOD SECURITY OF UKRAINE ON THE BASIS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT] <i>Коваленко О. В., Ященко Л. О.</i>	228
23	АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРАХ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТА З ПИТАНЬ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ З УРАХУВАННЯМ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ [CURRENT ISSUES OF IMPROVEMENT OF THE SYSTEM OF INFORMATION SUPPORT OF STATE AGRICULTURAL AND FOOD POLICY IN UKRAINE IN LINE WITH INTERNATIONAL EXPERIENCE] <i>Митченко О. О.</i>	237

24	<p>ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ НЕСІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ <i>[ECONOMIC FUNDAMENTALS OF NON-AGRICULTURAL ACTIVITY OF UKRAINIAN FARMS]</i> Нікітченко С. О., Степура Л. О., Федорук Ю. В.</p>	248
25	<p>ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ЯК ЗАСІБ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ АГРОЕКСПОРТУ <i>[PRIORITY DIRECTIONS OF FOOD INDUSTRY STATE REGULATION AS A MEANS TO DIVERSIFY AGROEXPORT]</i> Остапенко С. О.</p>	257
26	<p>ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ <i>[FEATURES OF RURAL AREAS HUMAN CAPITAL REPRODUCTION]</i> Пронько Л. М.</p>	266
27	<p>ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ МОЛОКА <i>[ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC BASES OF MILK MARKET FUNCTIONING]</i> Свиноус І. В., Ібатуллін М. І., Сало І. А., Радько В. І., Семсал А. В.</p>	276
28	<p>СТІЙКІСТЬ ПРОДОВОЛЬЧОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ ТУРБУЛЕНТНОСТІ <i>[SUSTAINABILITY OF THE FOOD COMPLEX OF UKRAINE IN CONDITIONS OF INCREASING TURBULENCE]</i> Шуст О. А., Варченко О. М., Крисанов Д. Ф.</p>	287

УДК 331.101.262:338.43(1-22)-048.74

**ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ
СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ****Пронько Л. М.**, к.е.н.,

декан факультету менеджменту та права,

доцент кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії

<https://orcid.org/0000-0001-5633-901X>

Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця, Україна

<https://doi.org/10.31073/foodresources2022-18-26>

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних і прикладних засад відтворення людського капіталу, соціально-економічні відносин, процеси, явища, що його супроводжують. Мета дослідження – на основі наукових досліджень запропонувати теоретичні підходи до відтворення людського капіталу сільських територій. Методи. У процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи економічних досліджень, зокрема: системний підхід, порівняльний, діалектичний та абстрактно-логічний. Результати досліджень. У статті розкрито теоретичні підходи щодо виявлення особливостей відтворення людського капіталу сільських територій. Розглянуто мотивацію ефективної працездатності носіїв людського потенціалу сільських поселень України в контексті її інституціоналізації, активізації місцевого самоврядування і розвитку локальних ринків праці, диверсифікації суспільного базису її інновації, вирівнювання соціально-економічних дисбалансів, удосконалення нормативно-правового регулювання зайнятості в сільськогосподарських підприємствах, поліпшення інвестиційного клімату. Сільські території об'єднують сільську поселенську мережу, природні та людські ресурси, виробничу і соціальну інфраструктуру на селі, маючи на меті задоволення потреб, інтересів та добробуту населення, завдяки чому досягається збалансований сільський розвиток загалом. В умовах нестабільності першочергового значення набувають завдання збереження накопиченого соціально-економічного потенціалу сільської території. У цей період функціональне навантаження людського капіталу набуває особливого значення, оскільки на нього покладається завдання збереження життєздатності території. Саме в турбулентний період доцільно оцінювати ефективність вкладених інвестиційних ресурсів у людський капітал. Для людського капіталу сільських територій властива висока життєстійкість. В умовах низьких інвестиційних витрат саме ця властивість дала змогу зберегти сільські території в умовах тривалих негативних впливів і відсутності дієвих програм сільського розвитку. Саме завдяки життєстійкості людського капіталу сільські території повністю не втратили кваліфікований людський капітал, який частково функціонує в межах сільських поселень, продовжує трудову діяльність в особистому селянському господарстві, забезпечуючи себе продовольством і частково формуючи товарну пропозицію агропродовольства, робить значний внесок у сімейний бюджет, реалізуючи фахові знання. Сфера застосування результатів дослідження. Результати проведених досліджень використовуватимуться в процесі розробки комплексних планів соціально-економічного розвитку сільських об'єднаних територіальних громад.

Ключові слова: людський капітал, сільське населення, сільські території, відтворення, людський потенціал

FEATURES OF RURAL AREAS HUMAN CAPITAL REPRODUCTION

*Lyudmila Pronko, PhD, Associate Professor
of the Administrative Management and Alternative Energy Sources Department
<https://orcid.org/0000-0001-5633-901X>
Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia, Ukraine*

<https://doi.org/10.31073/foodresources2022-18-26>

The subject of research is a set of theoretical, methodological and applied principles of reproduction of human capital, socio-economic relations, processes, phenomena that accompany it. The purpose of the study is to propose theoretical approaches to the reproduction of human capital in rural areas on the basis of scientific research. Methods. The research used general and special methods of economic research, in particular: a systematic approach, comparative, dialectical and abstract-logical. Research results. The article reveals theoretical approaches to the opening of specific features of reproduction of human capital in rural areas. Motivation of effective human potential of rural settlements of Ukraine is considered in the context of its institutionalization, activation of local self-government and development of local labor markets, diversification of social base of its innovation, leveling of economic and social imbalances, improvement of the regulation of employment in agricultural enterprises, improvement of the investment climate. The rural territories unite the rural settlement network, natural and human resources, production and social infrastructure in the countryside, in order to meet the needs, interests and well-being of the population, resulting in balanced rural development as a whole. In conditions of instability, the task of preserving the accumulated socio-economic potential of rural areas assumes primary importance. During this period, the functional load of human capital becomes particularly important, because it has the task of maintaining the vitality of the territory. It is in the turbulent period that it is advisable to assess the effectiveness of investment resources in human capital. High resilience is characteristic of the human capital of rural areas. Under the low investment costs, this property has made it possible to preserve rural areas in the face of long-term negative impacts and the lack of effective rural development programs. It is because of the resilience of human capital that the rural territories have not lost all of the skilled human capital, which partly operates within rural settlements, continues to work in personal peasant farming, providing food and partly forming the supply of agricultural food and makes a significant contribution to the family budget. Scope of research results. The results of the research will be used in the process of developing comprehensive plans for socio-economic development of rural integrated territorial communities.

Keywords: human capital, rural population, rural areas, reproduction, human potential

Постановка проблеми. Сучасні тенденції формування та використання людського капіталу сільських територій характеризується тим, що він ввійшов у нову фазу розвитку, пов'язану з якісною трансформацією та пошуком шляхів його адаптації до мінливої ринкової кон'юнктури, соціальних та екологічних умов. Нинішній етап розвитку економіки країни, зокрема сільського господарства, відзначається складним перебігом зумовленим кризовими явищами та проблемами, які поширюються на всі сфери соціально-економічного життя. Основна відмінність цього нестабільного періоду для агросоціогосподарської сфери України полягає в тому, що на сьогодні сільське господарство є «драйвером економічного росту» як «пропульсивна галузь», що загалом підтверджується показниками його функціонування. Водночас цю тезу не можна застосувати до сільських територій, які розглядаються нами як особливий соціально-економічний континуум, а не як галузева виробничо-економічна система. Очевидно, що в цьому контексті для сільських територій є притаманними низькі захисні властивості,

оскільки вони найбільш чутливі до негативних ефектів, що виникають унаслідок деструктивних явищ і процесів. За відсутності резервів для самовідновлення сільські території проходять усі стадії негативних фаз економічного циклу, серед яких виділяють докризовий, піковий і посткризовий.

Проблематиці відтворення людського капіталу сільських територій присвячені наукові праці вчених-економістів: Т. Білорус, Д. Богині, О. Бородіної, Н. Гавкалової, І. Гончаренко, Т. Житник, В. Дієсперова, М. Ігнатенка, М. Кропивка, М. Маліка, Л. Михайлової, Т. Олійник, Л. Потьомкіна, В. Юрчишина, К. Якуби та багатьох інших. Однак, окремі питання, пов'язані із розвитком сільських територій як елемента системи відтворення та використання людського капіталу у зв'язку зі швидкими змінами суспільно-економічних відносин вимагає перегляду.

Мета. На основі наукових досліджень запропонувати теоретичні підходи до відтворення людського капіталу сільських територій. **Матеріали та методи.** Використано загальнонаукові та спеціальні методи економічних досліджень, зокрема: системний підхід – при вивченні зв'язків між явищами і процесами в системі забезпечення відтворення людського капіталу сільських територій; порівняльний – для зіставлення соціально-економічних умов відтворення людського капіталу сільських територій; діалектичний та абстрактно-логічний – для теоретичних узагальнень і формування висновків.

Результати та обговорення. Сільське населення як економічний агент сільської території та необхідний суб'єкт збереження її життєдіяльності, найбільш чутливе до наслідків економічних спадів. Людський капітал як виробничий фактор та елемент соціально-економічної системи синхронно реагує на всі наслідки деструктивно-руйнівних явищ, урахування яких дає змогу узагальнити вплив негативних процесів на його відтворення. На наше переконання, найбільш відчутний негативний вплив на розвиток соціально-економічної сфери сільських територій чинять такі фактори: зменшення чисельності населення (природне та міграційне відтворення); соціальна і трудова апатія (відсутність довіри до інструментів державної підтримки, нових інститутів та інституцій), деградація мотиваційної складової (зниження бажання до навчання, підвищення фахового рівня), втрата культурних орієнтирів і розвиток асоціальних процесів (криміногенність, алкоголізм та ін.); невідповідність кваліфікації трудових ресурсів вимогам до виконання трудових процесів на технічно складному обладнанні, тобто недостатність знань і вмінь роботи на інноваційних технічних засобах праці. Очевидно, що в умовах істотного зменшення чисельності працездатного сільського населення проблема якості фахової підготовки відходить на другий план. Згортання науково-дослідної діяльності, недофінансування суб'єктами господарювання, які функціонують на сільських територіях, об'єктів соціальної інфраструктури та нехтування шляхами вирішення екологічних проблем, негативно впливають на процеси відтворення людського капіталу й, відповідно, мультиплікативно посилюють негативні ефекти на соціально-економічну сферу сільських територій.

Людський капітал для сільських територій є внутрішнім ресурсом, економічна нестабільність знаходить прояв у вигляді зовнішнього подразника та комплексно впливає на всі складові розвитку сільської соціально-економічної сфери, зокрема й на людський капітал. Узагальнення наукової літератури дало змогу виявити фрагментарне вивчення питань стосовно реакції людського капіталу на прояв деструктивних процесів в економіці. Так, вітчизняні науковці наголошують, що людський капітал села погіршився якісно та кількісно, ними ідентифіковано низку соціально-економічних проблем сільських територій, а також обґрунтовано висновок про необхідність створення відповідних умов для відтворення людського капіталу села. Однак дещо латентно враховано кризові явища та процеси [1].

Як наголошують науковці, одним із чинників прояву деструктивних явищ у розвитку сільських територій та погіршення стану функціонування соціальної інфраструктури виокремлено переорієнтацію інвестиційних процесів із зовнішніх на внутрішні джерела

фінансування, внаслідок чого сповільнилися темпи динаміки у відтворенні людського капіталу. Саме для вирішення цієї проблеми запроваджено комплекс заходів, які передбачають децентралізацію управління сільських територій і зміну пріоритетів інвестиційної діяльності в напрямі «сільське господарство – сільська територія – сільська громада» [2].

Мотивація ефективної працездатності носіїв людського потенціалу сільських поселень України розглядається в контексті її інституціоналізації, активізації місцевого самоврядування і розвитку локальних ринків праці, диверсифікації суспільного базису її інноватизації, вирівнювання соціально-економічних дисбалансів, удосконалення нормативно-правового регулювання зайнятості в сільськогосподарських підприємствах, поліпшення інвестиційного клімату. Серед чинників, що зумовили прояв кризових явищ і несприятливо вплинули на рівень зайнятості сільського населення, слід назвати морально-етичні чинники, що супроводжують процес звільнення та погіршення особистісних якостей працівників, у деяких випадках втрата мотиваційних аспектів праці, а основним несприятливим наслідком варто розглянути невисокий рівень заробітної плати [3].

Поділяємо думку українських дослідників, які дійшли висновку про те, що погіршення людського капіталу відбулося через ускладнені умови проживання, неналежний стан об'єктів побутового обслуговування населення та соціальної інфраструктури, низький рівень престижності праці на селі, обмеженість доходів сільського населення, незадовільний стан інфраструктури сільської медицини, високий рівень безробіття, погіршення екологічних характеристик, відсутність необхідних організаційно-професійних навичок для започаткування та ведення підприємницької діяльності [4].

Отже, вивчення питань відтворення робочої сили в умовах сталого розвитку сільських територій є актуальним завданням, оскільки саме організація тут діяльності дасть змогу реалізувати соціально-економічні й екологічні інтереси сільського населення, відносини людини, суспільства і природи, задовольнити матеріальні та духовні потреби людей, забезпечити належні умови життєдіяльності [5]. На основі цього можна зробити висновок про те, що сільські території об'єднують сільську поселенську мережу, природні та людські ресурси, виробничу й соціальну інфраструктуру на селі, маючи на меті задоволення потреб, інтересів і добробуту населення, завдяки чому досягається збалансований сільський розвиток загалом.

З метою вивчення цієї проблеми логічно уточнити досліджувану категорію: людський капітал сільської території – це виробничий фактор розвитку сільських територій, який містить сукупність знань, досвіду, професійних компетенцій, культурних і духовних цінностей, якими володіє сільське населення. Зазначимо, що людський капітал має обмежені джерела формування та моногалузевий напрям використання (характерний вид економічної діяльності території).

Людський капітал сільських територій в умовах нестабільності доцільно розглядати як антикризовий чинник стабілізації рівня соціально-економічного розвитку сільських територій, який має у своєму складі знання, навички, особистісні здібності й адаптаційні можливості сільського населення, що дозволяє нейтралізувати або мінімізувати негативний вплив деструктивних процесів на сільську громаду.

Суб'єктами, що беруть участь у процесі відтворення людського капіталу, доцільно розглянути домогосподарства – господарюючий суб'єкт – держава (суспільство). Досить складно виділити пріоритетність кожного із суб'єктів відтворювальних відносин, необхідно зазначити про системну їх взаємодію у межах сільської території, на якій формуються спільноти людей, об'єднані за ознакою локалізації їх проживання та життєдіяльності. Зміст категорії «сільські території» трактується досить широко, однак базується на визначеннях, які наведено у різних нормативно-правових документах. Погіршення соціальних умов сільського населення та негативні тренди в аграрному секторі мали значну інерційність, тому на початку нинішнього століття науковий пошук

було зосереджено на дослідженні соціальних ресурсів сільських територій. Науковці стверджували, що «соціальні ресурси» (фр. *ressource* означає допоміжні засоби) беруть участь у процесі суспільного виробництва через забезпечення відтворення робочої сили. Тому головним елементом соціальних ресурсів села є його жителі – сільське населення. У складі останнього центральне місце належить особам, здатним до праці – трудовим ресурсам. Отже, трудові ресурси є складовою одночасно соціальних і економічних ресурсів суспільства, що, на нашу думку, і є тією сполучною ланкою, що зумовлює взаємозалежність його економічного і соціального розвитку» [6].

Отже, зайнятість трудових ресурсів у первинному виробництві та харчовій промисловості є ключовою умовою їх ефективного використання. Поєднання людського капіталу із залученими у виробництво природними, матеріальними й іншими ресурсами, наявними на певній сільській території, забезпечує реалізацію інтересів органів місцевого самоврядування і місцевого населення. Однак спроба проведення у 2005 р. адміністративно-територіальної реформи через трансформацію низової ланки місцевого самоврядування (об'єднання сільських, селищних, міських рад) зазнала невдачі, оскільки нав'язувалася «згорі», тому не мала підтримки населення. З метою уникнення повторення невдалого досвіду було узагальнено досвід країн-кандидатів, які здійснювали підготовку до вступу в ЄС та скористалися його перевагами. Важлива складова досвіду полягає в закріпленні за громадами повноважень щодо використання ресурсів територій, які перебуватимуть під їхньою юрисдикцією.

На наше переконання, основними принципами формування потенціалу відтворення людського капіталу сільських територій доцільно виділити такі: принцип системності, за якого потенціал відтворення людського капіталу розглядається як елемент сукупного відтворювального потенціалу сільської території; принцип неперервності означає неперервність відтворювального процесу; принцип комплексності – складна структура людського капіталу вимагає комплексного розвитку всіх його елементів і, відповідно, комплексного розвитку сільських територій; принцип багатофункціональності – сільська територія повинна розвиватися з урахуванням численних функцій, що нею реалізуються; принцип пріоритетності – головна мета розвитку сільських територій визначається ефективністю сільської громади; принцип збалансованості – сільські території повинні розвиватися в інтересах сільських жителів; принцип унікальності – кожен сільську територію слід розглядати як унікальну соціально-економічну систему, яка характеризується специфікою потенціалу розвитку та відтворювальними можливостями; принцип раціональної поведінки населення – активність населення сільської території визначається системою економічних інтересів і мотивацією до підвищення якості рівня життя; принцип рівності – всі господарюючі суб'єкти, які ведуть господарську діяльність у межах сільської території, повинні мати рівний доступ до ресурсів та об'єктів інфраструктури; принцип соціальної відповідальності – всі господарюючі об'єкти, які ведуть господарську діяльність у межах сільської території, відповідальні за формування соціального потенціалу локалізованої сільської громади; принцип економічної та соціальної інтеграції – кожна сільська територія прагне оптимально інтегруватися в економічні та соціальні системи вищого рівня; принцип ефективності – структура інвестицій у відтворення людського капіталу визначається на основі економічної та соціальної ефективності кожного напрямку інвестицій; принцип безпеки – ефективність відтворювальних процесів визначається рівнем економічної, суспільної, екологічної та інших видів безпеки сільських територій.

Очевидно, що постійне перебування соціально-економічної системи, якою є сільська територія, в стані протидії «зовнішнім шокам» зумовлює зміни сутнісно-специфічного змісту характеристик середовища території та її ресурсів. Так, для умов докризового періоду характерним був середній рівень природного відтворення, збалансовані потоки міграції, доступний комплекс базових соціальних об'єктів і послуг, ведення будівництва житлових об'єктів. Окрім цього надання освітніх послуг у повному обсязі, реалізація

додаткових освітніх програм, які охоплювали значну частину сільського населення, проведення культурно-масових заходів, що сприяло збереженню культурної ідентичності території [7].

За таких умов людський капітал сільської території активно використовується в основному в сільському господарстві та переробній сфері, де переважають кваліфіковані кадри. Висока продуктивність праці, доступність ресурсів і сформоване інституційне середовище дають позитивні економічні ефекти. Отже, у такому разі людський капітал забезпечує економічну сталість території через високий рівень зайнятості й низький рівень безробіття. Однак реальні доходи сільського населення нижче, ніж у міського. Стабільний стан системи, із незначними маркерами-індикаторами докризового стану: помірна стурбованість населення, трудова міграція, прояв часткових економічних обмежень (наприклад, інфляція).

Кризовий період зумовлює прояв негативних явищ, які характеризуються відчутною мірою гальмуванням відтворювальних процесів унаслідок міграції молоді, зниження якості життя, збільшення рівня смертності та прояву асоціальних процесів. Надто знизився інтерес у населення до культурного життя, вирішення проблем щоденного виживання. Зменшення чисельності та зниження якості сільського населення призводить до погіршення макроекономічної ситуації, знижується рівень продуктивності праці й економічної ефективності галузей, інвестиційної привабливості сільської території [8]. Суб'єкти агробізнесу, які функціонують на таких територіях, оптимізують штатну чисельність персоналу, підвищується соціально-трудова напруга та наростає відтік кадрів у сферу неформальної економіки і підприємництва.

Водночас кризовий період зумовлює прояв і позитивних явищ, зокрема, залежно від цілей можна виділити трудову міграцію та міграцію «для життя», спостерігається помірною соціальною активністю. За таких умов соціальна взаємодія відбуватиметься в інтернет-просторі, онлайн-навчання стане альтернативою реальній освіті, активізуватиметься приватна ініціатива (репетиторство, приватне навчання). Очевидно, що перерозподіл людського капіталу за галузями дасть змогу диверсифікувати економіку сільської території. Дрібні форми господарювання та особисті селянські господарства активізують виробництво альтернативних (нішевих) харчових продуктів, що мінімізуватиме ризики у веденні сільськогосподарської діяльності, формуватиме альтернативні джерела доходів сільського населення, а також задовольнятиме потреби кінцевих споживачів. Як правило, масове вивільнення трудових ресурсів із суспільного сектору формує новий клас підприємців, які, вирішуючи проблему самозайнятості, готові до реалізації власних професійних цілей.

Економічна криза для сільських територій має затяжний характер без якогось пікового періоду. Основними характеристиками є зниження темпів виробничої діяльності в корпоративному секторі, різке вивільнення трудових ресурсів, значний розрив у доходах, скорочення тривалості життя, знелюднення сільських територій. Для післякризового періоду характерна поступова стабілізація відтворювальних процесів, скорочення міграційних процесів і збільшення чисельності сільського населення за рахунок дієвості державних програм, в основному підтримки місцевих бізнес-ініціатив, відродження системи освіти та розвитку інститутів з надання додаткових освітніх послуг. На фоні активізації культурного життя спостерігається поступове покращення соціально-економічної ситуації для розвитку нових видів відпочинку (спорт, мистецтво) на основі розвитку сільського туризму.

Відновленню якісного рівня людського капіталу слугують післякризові заходи стимулювання, за відсутності яких людський капітал сільської території є низько ефективним і не сприяє соціально-економічному розвитку регіонів. Внесок людського капіталу на цьому етапі є незначним, як правило, він формує соціальну цінність, забезпечує соціальну стабільність. Очевидно, що заходи щодо підтримки малих підприємницьких структур сприятимуть залученню трудових ресурсів, зниженню рівня

безробіття, збільшенню податкових надходжень до бюджетів об'єднаних територіальних громад. Отже, цей етап характеризується поступовою активізацією усіх соціально-економічних процесів, зокрема розвитку людського капіталу сільської території.

Із вищезазначеного можна зробити висновок про те, що розвиток людського капіталу сільської території для докризового етапу не відчуває значних змін, спостерігаються відносно стабільні темпи та джерела відтворення населення, території використовують внутрішні та частково зовнішні джерела зростання й розвитку, реалізуються соціальні програми і проекти. До завершення цього періоду уповільнюються усі процеси відтворення та соціально-економічного розвитку, які стають відчутними на рівні ініціювання підприємницьких ініціатив і вирішення завдань стратегічного характеру.

Щодо кризового етапу, то слід зазначити, що сільські території відрізняються від інших форм розселення повільною реакцією на зовнішні фактори, що призводить до «згладжування» пікових кризових явищ і часу їх прояву. Кризові деструктивні явища найбільш відчутні саме у цій фазі, вони впливають не лише на довгострокові, а й поточні процеси (щорічні та квартальні доходи бюджету сільської території, щомісячні операційні потреби бізнесу, постійні «соціальні» статті витрат та ін.). Водночас криза має дві форми прояву – позитивну і негативну. Це можна пояснити такими: як будь-яка відкрита динамічна система, сільська територія відчуває негативні трансформації, адаптується до нових умов і формує позитивні властивості та нові функції, які можна віднести до позитивних ефектів. Більш стійкі соціально-економічно території оперативно компенсують негативні кризові наслідки відтворювальними позитивними ефектами.

Сільські території з низьким рівнем соціально-економічної стійкості й адаптивності зазнають комплексного негативного впливу з погіршенням їхнього загального стану, оскільки внутрішніх ресурсів не достатньо для формування ефектів позитивного характеру. В цьому аспекті людський капітал є практично необмеженим ресурсом для виведення сільських територій з кризового стану через перепрофілювання напрямів трудової активності, розвитку додаткових фахових компетенцій і набуття бізнес-орієнтованих навичок економічної діяльності.

Зазначимо, що післякризовий період продовжує посилювати позитивні ефекти, але з меншою інтенсивністю. На цьому етапі процес формування людського капіталу (кількісні характеристики) відбувається низькими темпами, однак підприємницькі й мотиваційні риси активно відроджуються та трансформуються відповідно до викликів нової економічної реальності. Загалом цей етап є більш сприятливим для людського капіталу, оскільки зароджуються імпульси зростання, які формують позитивні тенденції щодо створення нових інститутів, інфраструктурних об'єктів і фінансових потоків; спостерігається загальне пожвавлення економіки сільської території. На основі вищевикладеного нами виділено та систематизовано особливості відтворення людського капіталу, які враховують функції, принципи, джерела формування та напрями його використання у сільській місцевості.

Отже, в умовах нестабільності першочергового значення набувають завдання збереження накопиченого соціально-економічного потенціалу сільської території. У цей період функціональне навантаження людського капіталу набуває особливого значення, оскільки на нього покладається завдання збереження життєздатності території. Саме в турбулентний період доцільно оцінювати ефективність вкладених інвестиційних ресурсів у людський капітал. Для людського капіталу сільських територій властива висока життєстійкість. В умовах низьких інвестиційних витрат саме ця властивість дала змогу зберегти сільські території в умовах тривалих негативних впливів і відсутності дієвих програм сільського розвитку. Саме завдяки життєстійкості людського капіталу сільські території повністю не втратили кваліфікований людський капітал, який частково функціонує в межах сільських поселень, продовжує трудову діяльність в особистому селянському господарстві, забезпечуючи себе продовольством та частково формуючи товарну пропозицію агропродовольства, робить значний внесок у сімейний бюджет,

реалізуючи фахові знання. Своєю чергою суспільство впливає на розвиток або деградацію сільської території, на рівень добробуту та якість життя населення. Отже, деструктивні явища і процеси зумовлюють трансформацію людського капіталу та визначають нові його типи.

Так, зростаючий тип людського капіталу формується за стабільності та значних обсягів інвестицій, що можливо забезпечити в умовах сільських територій із високим рівнем якості життя. Такі сільські території на сьогодні сформовані на основі диверсифікованої сільської економіки, яка залучає трудові ресурси різного віку та якості. Сільські території із конкурентним рівнем економічного розвитку залучають фінансові ресурси, оперативно реагують на зміни ринкової кон'юнктури і здатні адаптуватися до деструктивних умов. За таких обставин, людський капітал наповнюється новими властивостями внаслідок притоку населення, здійснюється всебічний розвиток території, створено комфортні умови для креативного підприємництва та продуктивної праці. В умовах турбулентності людський капітал відчуває труднощі із залученням інвестицій, однак високий рівень мотивації компенсує цей недолік. Завдяки накопиченим резервам знань, досвіду та професійних здібностей трудових ресурсів кризовий період менш ускладнений, сприяє виникненню нових бізнес-ідей, становленню елементів сталого розвитку сільської території. Як правило, основними галузями сільських територій є сільське господарство, торгівля та переробка сільськогосподарської сировини, що й визначає напрями використання людського капіталу. Вагомим у розвиток людського капіталу сільських територій є внесок сільського населення незалежно від виховання, рівня освіти, здоров'я та фахової належності.

Водночас стабільний тип розвитку людського капіталу можливо сформувати у сприятливих умовах, що потребує постійного зовнішнього стимулювання, оскільки його основним завданням є збереження досягнутого рівня соціально-економічного розвитку території та усунення негативних наслідків руйнівних процесів. Відмінністю між розглянутими типами людського капіталу є різниця у здатностях реагувати на одні й ті самі умови, що й визначає його значимість в умовах турбулентності. У такому разі людський капітал не спроможний самостійно генерувати позитивні ефекти, активізувати резерви територій, реалізувати антикризову програму. Отже, людський капітал є рушійною силою розвитку, але дає змогу зберегти досягнуті параметри територіальної соціально-економічної системи.

Отже, специфіка формування та використання людського капіталу сільських територій в умовах економічної нестабільності знаходить прояв у такому. По-перше, людський капітал сільських територій – це особливий фактор подолання негативних наслідків деструктивного впливу руйнівних явищ і процесів на соціально-економічну й екологічну сфери сільської території. Очевидно, що економічний спад зумовлює докризові та післякризові періоди, які дозволяють людському капіталу сформувати внутрішній потенціал, змінити характеристики та властивості, а кризовий орієнтується винятково на використання цього потенціалу для забезпечення виживання і збереження відповідного рівня життя. Таку хвилеподібну природу доцільно враховувати у процесі розробки стратегічних програм розвитку й забезпечення якісних змін людського капіталу на сільських територіях. По-друге, нами обґрунтовано, що у період посилення кризових явищ і процесів в економіці й, відповідно, у господарській сфері агробізнесових структур, соціальній та екологічній, на сільських територіях актуалізується стабілізуюча функція людського капіталу. За своєю сутністю вона є логічним продовженням внутрішнього потенціалу, реалізація якого дозволяє подолати несприятливі періоди розвитку суспільства й економіки. По-третє, людський капітал сільської території не є однорідним за своїми якісними характеристиками та здатністю гнучко адаптуватися до кризових умов і процесів. Це потребує розробки заходів щодо диференційованого стимулювання і розвитку людського капіталу сільської території, що сприяли б формуванню передумов до мінімізації та нейтралізації негативних ефектів економічної турбулентності. У зв'язку із

цим визначається доцільність концептуальної обґрунтованості стратегічно значимих перспективних напрямів впливу системи регулювання діяльності агросуб'єктів господарювання та місцевого самоуправління сільських територій, які б мали формат цілеспрямованої політики сільського розвитку. Це можна пояснити тим, що сільські території зазнають впливу глобалізаційних змін, пов'язаних із постіндустріальною парадигмою економічної динаміки, цифровізацією сільського господарства, принципами економіки знань, однак ці тренди дещо запізнілі у часі для сільських територій. Вважаємо, що залишати поза увагою вищеперелічені особливості не можливо, а відповідно, необхідно при відтворенні людського капіталу враховувати ту обставину, що хоча спеціалізація сільськогосподарського виробництва, і є базовою для села, але це не єдина галузь, у якій зайняті трудові ресурси. Саме тому людський капітал необхідно формувати й використовувати на суміжних альтернативних напрямках економічної спеціалізації сільської місцевості.

Висновки. Удосконалення системи формування та використання людського капіталу сільських територій необхідно планувати з урахуванням тенденцій їхнього соціально-економічного розвитку, а також підходів до організації місцевого самоуправління та бюджетних можливостей об'єднаної територіальної громади. Зважаючи на це, доцільно проводити системні діагностичні дослідження, які б відображали специфіку й особливості процесів формування та використання людського капіталу сільської території не тільки за кількісними, але і якісними показниками, що дозволило б сформувати релевантну інформаційну базу з метою розробки обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення процесів формування та використання людського капіталу. Вважаємо, що сформована система дасть змогу враховувати розбіжності в діаметрально протилежних процесах, які відбуваються у соціально-економічній сфері сільської території, оскільки статистичні основні виробничо-економічні показники функціонування базової галузі – сільського господарства – демонструють переважно зростання, а соціально-економічна сфера сільських поселень – занепад. Така ситуація визначає необхідність проведення, зокрема, й на основі удосконалення аналітичного забезпечення, системного дослідження сільських територій. Вищезазначене вимагає реалізації цілеорієнтованої політики щодо створення сприятливих умов формування і розвитку людського капіталу сільських територій на основі точкової підтримки та стимулювання елементів соціально- економічного й екологічного середовища на принципах сталого розвитку.

Бібліографія

1. Проценко Н. М. Людський капітал сільських територій в контексті інноваційного розвитку сільського господарства. Вісник Харківського національного аграрного університету. Серія: Економічні науки. 2013. № 11. С. 93-200.
2. Зінчук Т. О., Котенко Н. М., Прокопчук О. А. Еволюційність пріоритетів інвестування розвитку сільських територій України. Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. Вип. 16. 2017. С. 139-144.
3. Литвинов А. І. Людський капітал в системі відтворення сільськогосподарських підприємств. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 8 (2). С. 5-8.
4. Бойко В. В. та ін. Напрями та засоби розвитку сільських територій в контексті зміцнення соціально-економічної безпеки України: монографія / За ред. Т. Г. Васильціва, В. В. Бойка. Львів: Ліга-Прес, 2016. 260 с.
5. Варченко О. М., Свиноус І. В., Понедільчук Т. В. Розвиток підприємництва на базі особистих селянських господарств як засіб покращення якісної складової людського капіталу сільських територій. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2021. Вип. 16. Т. 2. С. 114-125

6. Шепотько Л. О., Прокопа І. В., Гудзинський С. О., Яровий В. Д. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть. У 2 т. Т. 2. Соціальні ресурси сільських територій. Київ: Інститут економіки НАН України. 2003. С. 8.

7. Самборська О. Ю. Людський капітал як фактор економічного зростання. Економіка АПК. 2019. № 6 С. 64-72.

8. Шеленко Д. І., Баланюк І. Ф., Баланюк В. С. Соціальний капітал у розвитку соціального підприємництва. Економіка АПК. 2021. № 11 С. 44-53.

References

1. Protsenko, N. M. (2013). Lyudskyy kapital silskykh terytoriy v konteksti innovatsiynoho rozvytku silskoho hospodarstva. [Human capital of rural areas in the context of innovative agricultural development]. Visnyk KhNAU. Seriya: Ekonomichni nauky. [Bulletin of KhNAU. Series: Economic Sciences]. № 11. P. 93-200 [in Ukrainian].

2. Zinchuk, T. O., Kotenko, N. M., Prokopchuk, O. A. (2017). Evolyutsiynist priorytetiv investuvannya rozvytku silskykh terytoriy Ukrayiny. [Evolutionary priorities of investing in the development of rural areas of Ukraine]. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. Mykolayivskyy natsionalnyy universytet imeni V. O. Sukhomlynskoho. [Global and national economic problems. Mykolayiv National University named V. O. Sukhomlinsky]. Vol. 16. P. 139-144 [in Ukrainian].

3. Lytvynov, A. I. (2016). Lyudskyy kapital v systemi vidtvorennya silskohospodarskykh pidpryyemstv. [Human capital in the system of reproduction of agricultural enterprises]. Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo. [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy]. Vol. 8 (2). P. 5-8. [in Ukrainian].

4. Boyko, V. V. and others. (2016). Napryamy ta zasoby rozvytku silskykh terytoriy v konteksti zmitsnennya sotsialno- ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny: Monohrafiya. [Directions and means of development of rural areas in the context of strengthening the socio-economic security of Ukraine: Monograph. / Ed. T. G. Vasiltsiv, V. V. Boyko]. Lviv: Liha-Pres. 260 p. [in Ukrainian].

5. Varchenko, O. M., Svynous, I. V., Ponedilchuk T. V. (2021). Rozvytok pidpryyemnytstva na bazi osobystykh selyanskykh hospodarstv yak zasib pokrashchennya yakisnoyi skladovoyi lyudskoho kapitalu silskykh terytoriy [Development of entrepreneurship on the basis of personal farms as a means of improving the quality of human capital in rural areas]. Aktualni problemy rozvytku ekonomiky rehionu [Actual problems of economic development of the region]. Vol. 16. T. 2. P. 114-125 [in Ukrainian].

6. Shepotko, L. O., Prokopa, I. V., Hudzynskyy, S. O., Yarovy, V. D. (2003). Silskyy sektor Ukrayiny na rubezhi tysyacholit. U 2 t. T. 2. Sotsialni resursy silskykh terytoriy. [Ukraine's rural sector at the turn of the millennium. In 2 volumes. Vol. 2. Social resources of rural areas]. Kyiv: Instytut ekonomiky NAN Ukrayiny. P. 8. [in Ukrainian].

7. Samborska, O. (2019). Lyudskyy kapital yak faktor ekonomichnoho zrostannya. [Human capital as a factor of economic growth]. Ekonomika APK. [Economics of agro-industrial complex]. № 6. P. 64-72 [in Ukrainian].

8. Shelenko, D. I., Balanyuk, I. F., Balanyuk, V. S. (2021). Sotsialnyy kapital u rozvytku sotsialnoho pidpryyemnytstva. [Social capital in the development of social entrepreneurship]. Ekonomika APK. [Economics of agro-industrial complex]. № 11 P. 44-53 [in Ukrainian].